

מדדי הישראליות המשותפת – נייר עמדה

חיים וייצמן ואורי סלונים¹

המטרה

מטרת פרויקט מדדי ישראליות משותפת היא לבחון על פני זמן, אם חל צמצום או הרחבה בפערים בין ארבעת השבטים. זאת במטרה להעריך גם את מידת הצלחת מימוש חזון תקווה ישראלית.

רקע

"ישראל מפוצלת לשבטים שונים – שבטי ישראל ושבטי מדינת ישראל. ספק אם יש עוד מדינה בעלת אוכלוסיה כה רבת-דתות לשונות ותרבויות" (רובינשטיין 2017, 15). ההכרה כי החברה בישראל מפוצלת ושסועה היא ראייה מקובלת וכבר רבים עמדו עליה (בן-פורת, יונה ובשיר 2017; כהן תשע"ה; סמוחה 2007; פורטנוי 2007). החלוקה למגזרים ולקבוצות בתוך החברה הישראלית, משתנה מחוקר לחוקר. הנשיא ריבלין (2015) הולך בעקבות החלוקה עליה מסתמכת גם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס) (למ"ס 2017ב), החלוקה לפי זרמי חינוך - ומבחין בחברה הישראלית בארבעה "שבטים". השאלה המעסיקה את החוקרים, ללא הבדל מהי החלוקה המקובלת על כל חוקר, היא שאלת היכולת לחיות יחד ולקיים בישראל חברה מתוקנת. חברה, שמצד אחד, לא תאבד את מהותה הדמוקרטית-יהודית-ציונית ומצד שני תכבד את הזהות הייחודית של כל "שבט". בעיקר, בשל העובדה ששוב אין החברה הישראלית בנויה מרוב ברור ודמיננטי של קבוצה אחד שסביבה כלוויינים קבוצות מיעוט קטנות, אלא מצב חדש. "סדר ישראלי חדש", "שבו אין עוד רוב ברור, ואין מיעוטים ברורים. סדר שבו החברה הישראלית מורכבת מארבעה מגזרים, ואם נרצה - ארבעה 'שבטים' מרכזיים, שונים מהותית אלה מאלה, שילכו ויתקרבו זה אל זה בגודלם" בלשונו של ריבלין (2015), בכנס הרצליה ה-15.

במשך שנה, לאחר אותו נאום מכונן, פעלה, בחסות בית הנשיא ועדת היגוי שהוקמה על-ידי המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS) במרכז הבינתחומי הרצליה. הועדה קיימה דיונים מעמיקים, שמעה דעות מומחים, וערכה סקרים, במטרה לבחון את האתגרים אותם מציב חזון הנשיא; כל זאת, על מנת לתרגם את החזון לצעדים מעשיים שיובילו למימושו. בראש הועדה עמדו פרופ' אוריאל רייכמן, נשיא ומייסד הבינתחומי ופרופ' אלכס מינץ, יו"ר האגודה הישראלית למדע המדינה. המלצות חוקרי IPS הוצגו לנשיא המדינה לקראת כנס הרצליה 2016. בעקבות נאום הנשיא בכנס

¹ המחברים מבקשים להודות לפרופ' אלכס מינץ על הערותיו לכתב היד של נייר עמדה זה.

זה, "ובמטרה לקדם את חזון הנשיא לתקווה ישראלית, הוקמה במרכז הבינתחומי היחמה לישראליות משותפת, בברכת בית נשיא המדינה ובשיתוף פעולה הדוק עם צוות בית הנשיא."²

ישראל - מדינה רב-תרבותית

כאמור, לא ניתן להתעלם מהשינויים הדמוגרפיים בחברה הישראלית (ריבלין 2015), ומכאן גם לא "מהצורך לנהל חברה הטרוגנית ולהתמודד עם צרכים משתנים, ולעיתים סותרים, של קהילותיה השונות. צורך זה מתורגם אפוא לשאלות קונקרטיות על אודות חלוקת משאבים, רפורמות חוקתיות, שוויון הזדמנויות ומתן שירותים ציבוריים, וכל זאת תוך התבוננות בשאלות אלה מתוך פרספקטיבה רב-תרבותית" (בן-פורת, יונה ובשיר 2017, 11).

ישראל היא מדינה רב-תרבותית במובן זה שהיא מדינת הגירה, מדינה רב-אתנית, מצד אחד ומדינה בה חיים אזרחים משתי אומות שונות, מדינה רב-לאומית, מצד שני (Kymlicka 1995, p. 18). בנוסף, בתוך אחת משתי האומות, בתוך החברה היהודית, אנחנו יכולים להבחין בין שלוש קבוצות עיקריות: החילוניים, הדתיים-לאומיים והחרדים. כלפי שתיים מתוך שלוש קבוצות אלה – החילוניים והדתיים-לאומיים – ננקטה בשנות החמישים של המאה העשרים גישת כור ההיתוך. גישה זו, שנשענה על תיאורית המודרניזציה דחפה את "מעצבי הזהות התרבותית בישראל לשנות את תרבותם של המהגרים מתוך אמונה שרק שינוי כזה יאפשר את השתלבותם המלאה בחברה" (בן-פורת, יונה ובשיר 2017, 17; סמוחה 2007, 225). לעומת גישה זו, "זכו" שתי הקבוצות האחרות, החרדים והמיעוט הערבי להתייחסות מעטה, אם לא לחוסר התייחסות כלל.

המדיניות כלפי מיעוטים במדינות שונות בעולם נעה לאורך השנים, ממדיניות של כור-היתוך בקצה האחד, למדיניות רב-תרבותית בקצה האחר של הספקטרום. עם השנים התברר כי אף לא אחת מן השתיים הניבה את התוצאות הרצויות. מדיניות האסימילציה לא הצליחה ליצור חברה אחת הומוגנית ולעומתה המדיניות הרב-תרבותית גרמה לפיצול ולניכור במקום לקרב בין הקבוצות השונות (Brubaker 2001). החיפוש אחר דרך ביניים הניע את ברובייקר להציע מודל מרוכך של כור ההיתוך (שם) ואילו את קימליקה להציע את הגישה הבתר-רב-תרבותית (Kymlicka 2012). הבדלים גדולים אין בין שתי הגישות המרוככות האלה ושתייהן, למעשה מבטאות גישה חברתית אינטגרטיבית.

הישראליות המשותפת – ברוח דברי נשיא המדינה ב"נאום השבטים" בכנס הרצליה 2015 – היא שביל הזהב. מחד גיסא, היא קוראת לשימור הזהות האתנית, תרבותית, דתית של כל המגזרים ומאידך גיסא, היא קוראת לשילוב בהסכמה של הזהות הפרטנית של כל מגזר עם זהות אזרחית כללית, משותפת. היא מבטאת על כן, גישה אינטגרטיבית-אזרחית קולקטיבית ומכילה לארבעת השבטים.

² ראה, www.presidentsinitiative.com

על שלושה ועל ארבעה (וחמישה, ושישה)

הנשיא ריבלין רואה את החברה הישראלית כמורכבת מארבעה שבטים. מן הסתם, אין זו החלוקה האפשרית היחידה ואכן, גישת ארבעת השבטים זכתה לביקורות רבות. המכון לדמוקרטיה מעדיף לחלק את החברה היהודית לחמש קבוצות – חרדים, דתיים-לאומיים/חרד"לים, מסורתיים דתיים, מסורתיים לא-דתיים, חילונים (כהן תשע"ה, 29)³, זאת לבד מהחברה הערבית. אמנון רובינשטיין מבחין בתשע קבוצות עיקריות ומחלק אותן ליהודיות ולא-יהודיות, או בלשוננו: "שבטי מדינת ישראל" ו"שבטי ישראל היהודיים" (רובינשטיין 2017, 13-14), אחרים רואים חסרון בכך שהנשיא אינו מבחין בין העדות השונות, בין המעמדות החברתיים-כלכליים השונים ושסעים שונים אחרים בחברה היהודית. הנשיא עצמו התייחס לכך כבר בנאומו בכנס הרצליה ה-15, באמרו:

כשאני מתאר את החלוקה הזאת, אני תמיד נשאל: ומה בנוגע לחלוקה בין אשכנזים ומזרחיים? ימין ושמאל? עולים וותיקים? פריפריה ומרכז? עשירים ועניים? האם אלה אינם קווי שבר המפלחים וקורעים את החברה הישראלית? התשובה היא- וודאי שכן. קווי השבר האלה מתקיימים לדאבוננו- בתוך כל אחד מהמגזרים, ובכולם גם יחד- והם מחייבים מענה, התייחסות וטיפול. ואולם, בניגוד לשסעים אלה, הרי שחלוקה זאת לארבעת השבטים המרכזיים המרכיבים את החברה הישראלית חושפת מבנה יסוד שלה. מבנה שלעולם לא יהיה בכוחנו או ביכולתנו לטשטש אותו או למחוק אותו. מבנה, שעבור רבים מאתנו, נתפס כאיום על אופייה החילוני ליברלי של מדינת ישראל מצד אחד, ועל המפעל הציוני מצד שני.

אנחנו דבקים בחלוקה לארבעה שבטים משום שהיא תואמת את החלוקה לארבעה זרמים מרכזיים במערכות החינוך בישראל. ילד ישראלי הולך לבית ספר השייך לזרם "שלו" ולא לכל זרם אחר. ילד חרדי לא ילך לבית ספר ממלכתי ואפילו לא לממלכתי-דתי, שלא לומר ממלכתי-ערבי. זו חלוקה ברורה וחדה במידה רבה מאד, "שכן יש בלמידה יום-יומית במוסד לימודים אמירה ומחויבות משמעותיים מאוד" (פורטנוי 2007, 4). מצד שני, ההגדרות של "מסורתי, מסורתי-דתי, מסורתי-חילוני" אינן חד-משמעיות ולגמרי לא ברור מהם התבחינים על-פיהם ניתן יהיה להבחין בין אלה לאחרים. גם הנשיא מכיר בכך "שהחלוקה הזאת איננה מוחלטת ואינה ממצה. כל מגזר כשלעצמו אינו מקשה אחת, אלא מנעד מלא ומגוון" (ריבלין 2015). ועם זאת, כאמור, מצאנו כי חלוקה זו היא הנכונה לנתח ולבחון את החברה הישראלית כדי לפתח עבורה מדדים לישראליות המשותפת שיוכלו לשמש בסיס ידע ומידע למקבלי ההחלטות להתוויית מדיניות ציבורית, שתקדם את השותפות בסדר הישראלי החדש, את הישראליות המשותפת.

³ ראה גם, <https://www.idi.org.il/articles/8599>

מהות הישראליות המשותפת

השאלה שעמדה בפנינו למעשה היתה, מה היא אותה "ישראליות משותפת"? מהם התנאים להתקיימותה? כיצד מודדים אותה? כיצד עוברים מהגדרה תאורטית להגדרה אופרציונלית שאותה ניתן יהיה לבחון באמצעות מדדים הניתנים לכימות? מדדים שאם נבחן אותם על ציר הזמן, נוכל להסיק מה היו ההתפתחויות – בהיבט של הישראליות המשותפת – בתקופה הנבחנת? מדדים שעל יסוד ניתוחם ניתן יהיה להתוות מדיניות ציבורית שתקדם את אותה ישראליות משותפת?

חזרנו לנאומו של הנשיא מ-2015. לאותם ארבעה יסודות שמונה הנשיא, שעומדים בבסיסה של התפיסה החדשה, שעליהם מוכרחה לעמוד השותפות בין השבטים השונים, שותפות שהיא מהותו של "הסדר הישראלי החדש". היסוד הראשון, תחושת הביטחון של כל מגזר שציפור נפשו אינה נמצאת בסכנה או תחת איום, הוא בעינינו תנאי כל-כך הכרחי שהוא כמעט מובן מאליו ועם זאת, ניתן למדידה רק באמצעות סקר עמדות ולא באמצעות "נתונים קשים". היסוד הרביעי "יצירת הישראליות המשותפת" הוא הרי התוצר, התוצאה אליה אנחנו שואפים. אנחנו רואים בשלושת היסודות הראשונים תנאים ליצירת הישראליות המשותפת.

נותרנו עם היסוד השני והיסוד השלישי. היסוד השני בסדר אותו טווה הנשיא – האחריות המשותפת – קובע למעשה שהשבט הממלכתי-ציוני והשבט הדתי-לאומי לא יוכלו להמשיך ולשאת לבדם בנטל הלאומי. בסדר החדש, שבו ארבעה שבטים מתקרבים זה לזה בגודלם, לא יוכלו שבטים להדיר עצמם מהנשיאה בנטל ומהאחריות המשותפת לשגשוגה של המדינה ולביטחונה.

אולם, האחריות המשותפת לא יכולה להתקיים בחלל של אפליה וקיפוח. מבחינה זו, היסוד השלישי – הוגנות ושוויון – הוא הצד השני של אותו מטבע עליו חקוק עיקרון האחריות המשותפת. שוויון בחלוקת המשאבים והוגנות בהתחלקות במשא (מינץ ואח' 2016, 5). השוויון, כפי שמתבטא בשני היסודות האלה הוא ערך מרכזי, גם אם לא בלבדי, ביצירת הישראליות המשותפת. ולא רק בין יחידים, אלא גם בין השבטים השונים (בן-פורת, יונה ובשיר 2016, 11), כפי שנאמרים הדברים מפורשות במגילת העצמאות: מדינת ישראל "תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות".

כאמור, כל-אחד מן היסודות, מהתנאים הללו כשלעצמו הוא תנאי הכרחי אך לא מספיק. רק התקיימותם של כל שלושת התנאים תאפשר את יצירת הישראליות המשותפת שהיא הבסיס "לתפיסה חדשה של שותפות, בין המגזרים השונים בחברה הישראלית" (ריבלין 2015).

בניית המדדים ובחירת המדגמים

אנחנו שואפים לפתח את "מדד הישראליות המשותפת": מדד השוואתי מבוסס נתונים רשמיים על-פני עשור, לבחינת השינויים בפרמטרים התומכים את הישראליות המשותפת. מדד שיצביע על שינויים בחברה הישראלית שמשמעותם התקרבות של החברה או השבטים שבה לחזון אותו

הניח הנשיא. מושג "התקווה הישראלית", שטבע הנשיא, הוא מופשט מאד ויכול לקבל פרשנויות שונות, כמו גם אופני מדידה שונים. מדיוני ועדת ההיגוי, כאמור, עלו מספר ממדים מהותיים לקידום הישראליות המשותפת כמסגרת על בתוכה יוכל כל אחד מן השבטים לממש את ערכיו, את אמונותיו ואת הפוטנציאל הטמון בו ובכל אחד מבניו ובנותיו. צמצום משמעותי בפערים הכלכליים בין השבטים השונים התבלט בדיונים כממד החשוב ביותר ליצירת "הישראליות המשותפת". ערך השוויון גם עובר כחוט השני בכל סעיפי מסמך ההמלצות שערכו חוקרי IPS ואשר הוגש לנשיא המדינה לקראת כנס הרצליה ה-16 (מינץ ואח' 2016).

מסד הנתונים, שהרכבנו בשלב הראשון של הכנת המדד, מתבסס על ניתוח ישובים המזוהים באופן מובהק עם כל אחד מה"שבטים"⁴. יצירת תמונת מצב של רווחה ואיכות חיים, וניטור השינויים בהן לפי ישובים מאפשרת לנו לאפיין את מצב ה"שבט" ושינויים המתרחשים בו, תוך בידוד רעשים והפרעות הנובעים מנוכחותם של השבטים האחרים ומהיבטים נורמטיביים ופוליטיים המאפיינים ישובים מעורבים או את רמת הניתוח הלאומית. דגימה לפי ישובים מקלה עלינו גם בהבחנה בין הקהילה הדתית לאומית והקהילה היהודית-חילונית שדומות מאד בהיבטים כלכליים ובהיבטים של רווחה ואיכות חיים⁵. מסד הנתונים כולל 11 אינדיקטורים המודדים מספר היבטים הקשורים בהכנסת הפרט וכן פרמטרים המבטאים את הקשר שבין הפרט והשלטון המקומי (ראו פירוט בהמשך, בסעיף "האינדיקטורים לבחינה").

חלק זה של המדד אותו אנו מכינים מזכיר במהותו מדדי "well being" הנהוגים במדינות שונות בעולם; מדדים אלה מודדים הכנסה ונכסים, מעורבות אזרחית וממשל, תעסוקה ובילוי שעות הפנאי, חינוך, סביבה, בריאות, רווחה אישית וכד'⁶. בכוונתנו לכלול במדד היבטים נוספים של חזון הנשיא, דוגמת סובלנות, כבוד וכיבוד הדדי, הזכות לחיות בתוך מערכת האמונות והתרבות המאפיינת כל שבט ללא איום מצד השבטים האחרים, ובמקביל למדוד מרכיבים שיעידו על הנעשה במרחב הלאומי המשותף - מרכיב לא פחות חשוב בחזון הנשיא.

מסד הנתונים כאן, שייך למשפחת מדדי ה"well being". עם זאת, הוא מבוסס על תמונה של כלל האוכלוסיה כפי שהיא עולה מתוך סדרות השנתון הסטטיסטי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס), שנתון המוסד לביטוח לאומי, שנתון משרד הפנים ושנתון משרד החינוך ולא על סקרי עמדות. בשלב זה של העבודה נתוני המדד מוצגים כאשכול פרמטרים ("dashboard"),

⁴ ראו פירוט בהמשך

⁵ בעניין זה, ראו בסעיף "בחירת הישובים לבחינת האינדיקטורים", בעמ' 6 להלן, דברינו על ההטרוגניות של קבוצת ישובי השבט הדתי-לאומי בכלל ועל [אי]התאמת גבעת שמואל לקבוצה בפרט.

⁶ ראו לדוגמה: "מדדים לאיכות חיים, קיימות וחוסן לאומי", המשרד להגנת הסביבה (2013): <http://www.pmo.gov.il/policyplanning/hevra/Documents/madadim.PDF>

וכן אתר הפרויקט הבריטי למדידת איכות ורווחת חיים: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20160105160709/http://www.ons.gov.uk/ons/guide-method/user-guidance/well-being/index.html>

המפרט התפתחות ושינויים בכל אינדיקטור משנת 2005 ועד שנת 2015. מבנה זה מאפשר לנו כחוקרים לבחון שינויים בפרמטרים ספציפיים ולבצע השוואה בין השבטים. ייתכן שבהמשך העבודה נרכיב מדד מצרפי (composite index) שישקלל את כלל הפרמטרים לכדי "ציון" כולל שיבטא את רמת הישראליות המשותפת. למדד מסוג זה יתרון מרכזי ברור מבחינה ציבורית בהיותו מאפשר קביעה כמעט חד-ערכית של שינוי חיובי/שלילי ביחס לרעיון ה"ישראליות המשותפת". אפיק נוסף לשימוש משוכלל יותר במדד המצרפי, הוא התאמתו לקווי מדיניות שתכליתם קידום רעיון הישראליות המשותפת כך שיוכל לבדוק ביצועי מדיניות, והחלטות הנגזרות ממנה, ביחס לתפוקות ותוצאות. כלומר שימוש במדדים לבחינת האימפקט של קווי מדיניות שתכליתם תהיה קידום רעיון הישראליות המשותפת.

חשוב לציין כי התמונה הכוללת העולה מהנתונים שנאספו עד כה אינה שונה מתובנות ומידע קיים ברמת השיח הציבורי הכללי וברמה המחקרית. הפערים הכלכליים הידועים, ברמת הפרט וברמת איכות השירות הציבורי, בין השבטים היא בעיה מוכרת וידועה. במובנים רבים היא גם בעיה שזוכה להתייחסות ולטיפול מצד הממשלה. הנתונים שאספנו אינם מגלים תמונה שונה אך הם מאפשרים הבנה קרובה של הבעיות ומאפשרים ניתוח פרטני של שינויים בקבוצות אוכלוסיה שונות.

בחירת הישובים לבחינת האינדיקטורים

מספר קריטריונים הנחו אותנו בבחירת הישובים לבחינת האינדיקטורים:

1. החלטנו לדגום מספר שווה של רשויות המזוהות באופן מובהק עם השבטים השונים. נדגמו, באופן לא אקראי, חמש רשויות מכל שבט.⁷
2. קריטריון ההומוגניות. השתדלנו, ככל שיכולנו לבחור ישובים הומוגניים, מבחינת הרכב האוכלוסיה, כאלה המזוהים באופן מובהק עם אחד השבטים ואחד בלבד. באופן יחסי, היתה זו משימה קלה לגבי שלושת השבטים, הערבי, החרדי ובמידה פחותה הדתי-לאומי. הקושי העיקרי התגלע בבואנו לבחור ישובים המייצגים את השבט החילוני. אין בנמצא ישובים המזוהים באופן מובהק עם השבט החילוני בגודל המבוקש.
3. גודל הישוב. השאיפה היתה לבחור ישובים גדולים ככל האפשר. מתוך עשרים הרשויות שנבחרו, שבע-עשרה מונות למעלה מעשרים אלף תושבים, ורק שלוש פחות מכך.
4. הקריטריון הרביעי היה אופי הרשות המקומית. השתדלנו שכל הרשויות שנבחרו תהיינה רשויות עירוניות (מועצות מקומיות או עיריות). מלכתחילה, קיוונו שכולן תהיינה עיריות, שהרי בדרך-כלל, ישוב שמתגוררים בו עשרים אלף תושבים ומעלה יכול להיות מוכרז עיר בישראל, אולם, לגבי שלוש רשויות, נאלצנו לוותר על שאיפה זו. זאת ועוד, לא מצאנו אף לא חמש רשויות עירוניות המזוהות באופן מובהק עם השבט הדתי-לאומי ונאלצנו לצרף שתי מועצות אזוריות – גוש עציון ושדות נגב. יצוין, כי כל הרשויות העירוניות המזוהות

⁷ ראה נספח א'

באופן מובהק עם המחנה הדתי-לאומי נמצאות בשטחי יהודה ושומרון וברובן המוחלט מספר התושבים בכל אחת מהן קטן מ-5,000. כללנו ברשויות המקומיות המייצגות את השבט הדתי-לאומי את קריית ארבע, שגם היא כאמור וכידוע בשטחי יהודה ושומרון. זאת, למרות שהאוכלוסיה בה (7,100 תושבים) מעט מגוונת יותר מאשר בשאר הרשויות אותן שייכנו לשבט הדתי-לאומי. כך, למשל, שיעור המצביעים בקריית ארבע למפלגת "הבית היהודי" בבחירות לכנסת ה-20, היה 34.38%⁸ לעומת 54.74% ו-45.93% באפרת ובקרני שומרון בהתאמה.⁹ כפי שעולה מנספח א', גם מהבחינה הסוציו-כלכלית, זו הקבוצה הפחות הומוגנית במדגם שלנו, כאשר שתי המועצות האזוריות נמצאות באשכול 5 ואילו מבין הרשויות העירוניות, אחת (קריית ארבע) נמצאת באשכול 4 ואילו השתיים האחרות (אפרת וקרני שומרון) באשכולות 8-6. עם זאת, הבחירה הזו מבטאת הכרח שכן אין בנמצא חמש רשויות עירוניות גדולות מספיק, המזוהות באופן מובהק עם השבט הדתי-לאומי.

האינדיקטורים לבחינה

כאמור לעיל, ערך השוויון עלה בדיוני ועדת ההיגוי כממד החשוב ביותר ליצירת הישראליות המשותפת והוא תופס מקום נכבד במסמך ההמלצות לנשיא המדינה (מינץ ואח' 2016). לא מפתיע, אם כן, שהאינדיקטורים שנבחרו לבחינה מבטאים גם הם את החשיבות שאנחנו מיחסים לערך השוויון בקידום הישראליות המשותפת ומכאן לבחינת ההתפתחויות של תפיסה זו על-פני עשור שנים.

את האינדיקטורים שנבחרו ניתן לחלק לארבע קבוצות תוכן: (1) חינוך, (2) תשתיות ומשאבים, (3) תעסוקה ו-(4) צה"ל. כל האינדיקטורים נבחנו על פי מסדי נתונים בראיה ישובית. שלוש קבוצות התוכן הראשונות תואמות את היסוד השלישי, את התנאי השלישי שהציב הנשיא להתקיימותה של הישראליות המשותפת – ההוגנות והשוויון ואילו קבוצת התוכן הרביעית עונה ליסוד השני, לתנאי השני – האחריות המשותפת.

בקבוצת החינוך ארבעה אינדיקטורים, אותם ניתן לחלק לשתי קבוצות: קבוצת התשומות, הכוללת את "מספר התלמידים בכתה" ואת "הקצאה ממשלתית לתלמיד". שני האינדיקטורים מבטאים השקעה בחינוך. הקבוצה השניה היא קבוצת התפוקות וגם היא כוללת שני אינדיקטורים: "שיעור התושבים בעלי השכלה אקדמית" ו"שיעור זכאות לתעודת בגרות איכותית", היינו כזו המקנה אפשרות מעבר ללימודים אקדמיים.

⁸ עם זאת, צריך לציין כי 30.31% מהמצביעים בקריית ארבע הצביעו ל"יחד – העם איתנו בראשות אלי ישי" שכללה כמה מחברי המרכז של מפלגת תקומה, שהיא מרכיב מרכזי בקואליציה "הבית היהודי", ובהם אף חבר כנסת לשעבר ממפלגה זו, זבולון כלפה וכן חבר הכנסת לשעבר יוני שטבון ממפלגת הבית היהודי. וראה:

<http://www.votes20.gov.il/cityresults?cityID=3611>

⁹ ראה, <http://www.votes20.gov.il/cityresults?cityID=681>

בקבוצת תשתיות ומשאבים שלושה אינדיקטורים; מן הסתם, כולם מצד התשומות. שלושה מן האינדיקטורים בודקים את הוצאות הרשות המקומית לתושב: (1) הוצאה ממוצעת של הרשות המקומית לתושב; (2) הוצאה ממוצעת לתושב לפיתוח תשתיות בתקציב בלתי-רגיל; (3) השתתפות הממשלה בהכנסות הרשות המקומית – ממוצע לתושב, היינו חלוקת של כלל העברות הממשלה לתקציב (ללא תשלומים של ארנונה ממשלתית) הרשות במספר התושבים.

בקבוצת התוכן "תעסוקה" רק שני אינדיקטורים: (1) שיעור המועסקים מכלל התושבים בגילאי העבודה, (2) שכר ממוצע לתושב שכיר.

קבוצת התוכן הרביעית – צה"ל, כוללת גם היא רק שני אינדיקטורים: (1) שיעור המתגייסים מכלל המועמדים לשירות בטחון (מלש"ב) ו-(2) שימור השירות: שיעור המסיימים את מכסת השירות שנקבעה להם.

העמדת כל היסוד השני – האחריות המשותפת – על אדן אחד בלבד – צה"ל. היא בעייתית מאד. ראשית, ישנם גם היבטים אחרים ל"אחריות המשותפת" השתתפות בחיי הכלכלה של המדינה, תשלומי מסים, תרומה לתרבות ותרומה לחברה ועוד. שיעורי ההשתתפות בהיבטים אלה קשים למדידה ומשום-כך לא נכללו במדד. הבעיה עוד מחמירה משום ששבת אחד, השבת הערבי, אינו נכלל כמעט בקרב המלש"ב ומכאן שאין לנו אינדיקטורים המעידים על חלקו של שבת זה ב"אחריות המשותפת".

ממצאים, תובנות ומסקנות

המגמה החשובה ביותר העולה מדגימת הנתונים שביצענו קשורה בעליה דרמטית בשיעור המועסקים מקרב תושבים הנמצאים בגילאי העבודה. בשנת 2006 רק 52.3 אחוזים מבני קבוצה זו נטלו חלק בשוק העבודה ואילו בשנת 2014 עמד שיעורם על 63.6%. מגמה דומה נרשמה למשל גם ברהט (מ-50.3% ל-62%) ובבית"ר עילית (מ-42.7% ל-69.2%) וכן בערים חילוניות דוגמת קריית אתא (מ-76% ל-87.7%) ובאר שבע (71.3% ל-84%)¹⁰. מהנתונים עולה כי שיעור העליה הכללי בשיעור התעסוקה בין השנים 2006-2014, עמד על 21.6%. שיעור העליה ברהט היה דומה ועמד על 23.3% ואילו שיעור העליה בבית"ר עילית היה גבוה בהרבה ועמד על 62.1%. זאת, לעומת שיעור נמוך הרבה יותר בערים החילוניות, קריית אתא ובאר שבע: 15.4% ו-17.8% בהתאמה. לצד העליה המרשימה בשיעור האוכלוסייה המשתתפת בתעסוקה בדקנו גם את רמת השכר הממוצעת בכל ישוב. כך למשל השכר הממוצע של שכיר באום אל פחם בשנת 2006 היה 3,380 ש"ח, 46.4% בלבד מהשכר הממוצע במשק באותה שנה (ראה טבלה בנספח ב'). בשנת 2014 עמד השכר הממוצע של שכיר באום אל פחם על 5,078 שקל, כ-50% מהשכר הממוצע במשק באותה השנה. בישובים החרדים שבדקנו נמצאה עלייה מרשימה בשכר הממוצע, כך לדוגמה בבית"ר עילית עמד השכר

¹⁰ ראו בנספח א' טבלה מלאה של הישובים שדגמנו.

הממוצע של שכיר בשנת 2006 על 3,291 ש"ח (כ-45% מהשכר הממוצע לשכיר במשק שעמד באותה שנה על 7,277 ש"ח). בשנת 2014 היה השכר הממוצע של שכיר בבית"ר עלית 7,621 ש"ח כשהשכר הממוצע במשק עמד על 8,955 ש"ח 81% מהשכר הממוצע באותה שנה. לעומת זאת בבאר שבע ירד השכר הממוצע לשכיר מ-5,512 ש"ח בשנת 2006 ל-5,330 ש"ח בשנת 2014. ממצאים אלה יכולים להעיד על שתי מגמות סותרות: במצבו היחסי של השבט הערבי מבחינת השכר הממוצע, לא חל שינוי של ממש לעומת השבט החילוני, ואילו השבט החרדי, מבחינה זו, השתפר מאד. השכר הממוצע ב-2014, בבית"ר עלית התקרב מאד לשכר הממוצע במשק. כזכור, ההוגנות והשוויון הוא אחד היסודות, אחד התנאים, לישראליות המשותפת.

האינדיקטורים העוסקים בנתונים הקשורים בשלטון המקומי מגלים עליה בשיעורים שונים של רמת ההשתתפות של הממשלה בתקציבי הרשויות¹¹. כך, למשל, ברשויות בהן השתתפות הממשלה בתקציבי הרשויות היתה הנמוכה ביותר (בכל שבט), לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין השבטים וההשתתפות היתה בשיעור של כ-2,170 ש"ח לתושב לשנה (2015). לעומת זאת, ברשויות בהן השתתפות הממשלה בתקציב היתה הגבוהה ביותר, נמצאו פערים משמעותיים. כך, ב-2015, בעמנואל (השבט החרדי) ובשדות נגב (השבט הדתי-לאומי) היתה השתתפות הממשלה בכלל הכנסות הרשות לתושב בסכום העולה על 7,000 ש"ח (7,205 ש"ח ו-7,033 ש"ח, בהתאמה), בעוד בקרית שמונה (השבט החילוני) ובבקה אל-גרביה (השבט הערבי) עלתה השתתפות הממשלה לכמחצית הסכומים בלבד, 3,514 ש"ח בקרית שמונה ורק 3,112 ש"ח בבקה אל גרביה. חשוב לציין כי אינדיקטור זה מבטא גם אירועים נקודתיים בעלי הקשר פרטיקולרי דוגמת פרויקטים מיוחדים. האינדיקטורים העוסקים בנייתו רמת השלטון המקומי מראים באופן ברור את הקשר ההפוך בין מידת המעורבות של הממשלה ועוצמתה הכלכלית של הרשות המקומית - ככל שמדובר ברשות חלשה יותר כך גדלה ההקצאה הממשלתית לתושב. כפי שמצאנו במהלך העבודה על הפרויקט (מינץ ואח', 2016) ההשתתפות המוגברת של הממשלה בתקציבי רשויות חלשות אינה מצליחה לצמצם את הפערים ברמת התקציב לתושב לעומת הישובים מבוססים.

נתוני ההוצאה על פיתוח תשתיות לתושב בתקציב הבלתי רגיל ברשויות המקומיות מראה כי ההוצאה הנמוכה ביותר לתושב היא ברשויות הערביות (מבין שבע הרשויות בהן ההוצאה לתושב היא הנמוכה ביותר, שש הן רשויות ערביות ואחת חרדית). זאת ועוד לא זו בלבד שההוצאה לתושב בסעיף זה לא גדלה במגזר הערבי, בשנים 2006-2014, היא אף קטנה (למעט עליה נומינלית של 7.3% באום אל פחם. אם ניקח בחשבון את גידול האוכלוסיה והאינפלציה¹² - נמוכה ככל שתהיה - הרי שעליה נומינלית זו הופכת גם היא לירידה ריאלית). בהיבט זה יש פגיעה קשה בשוויון של השבט הערבי לעומת שאר השבטים.

¹¹ ראו טבלה בנספח ג'.

¹² בתקופה הנדונה עלה המדד בכ-12.6%. ראו: http://www.bankrate.co.il/site/banking_madad.asp

בתחום החינוך נבדקו מספר פרמטרים: (1) זכאות לתעודת בגרות איכותית (ראו הגדרה לעיל): מטבע הדברים, שיעור הזכאים לתעודת בגרות איכותית בקרב השבט החרדי נמוך בפער גדול מכל השבטים האחרים. בקרב השבט הערבי חלה עליה בשיעור הזכאים לתעודת בגרות איכותית ועם זאת, שיעור העליה בקרב שבט זה נמוך משיעור העליה בקרב השבט החילוני והשבט הדתי-לאומי ומכאן שהפער לא הצטמצם ואף התרחב במקרים רבים. (2) הצפיפות בכיתות: ב-2014 היו בממוצע 26-28 תלמידים בכיתה בשבט הערבי. זאת, לעומת 20-24 תלמידים בכיתה בשבט החילוני ובשבט החרדי¹³. (3) הקצאה לתלמיד באלפי ש"ח: בעקרון, ההקצאה לתלמיד הנמוכה ביותר, בשנת 2014, נמצאה בקרב השבט הערבי זאת, למרות ששיעור העליה הגבוה ביותר בהקצאה לתלמי היה בקרב השבט הערבי (למעט בבקא אל גרביה). גבוה מכל שבט אחר.

ההתמקדות ברמת המרחב הקהילתי הקרוב, בישובים המזוהים באופן מובהק עם כל אחד מהשבטים, היא תוצר ישיר של תובנה מרכזית, שעלתה בדיונים שקיימנו לאורך שנה, ולפיה רמת השלטון המקומי היא אחד המנופים המשמעותיים האפשריים לקידום חזון הישראליות המשותפת. לצד ממד השלטון המקומי, הממד הכלכלי האישי נמצא כמנוף מרכזי נוסף לקידום חזון הנשיא. מדובר בשני נושאים, לגביהם התגבש בדיונים שקיימנו קונצנזוס, לפיו הטיפול בהם יכול לסייע ביצירת מסד חיובי לקידום אתוס לאומי חדש ועם זאת, אינו מצריך פתרון מקביל של סוגיות פוליטיות.

הנתונים העולים מהבדיקה שערכנו, מציגים תמונה ידועה של פערים קיימים בין הקבוצות השונות באוכלוסיה. ועם זאת, בחינת הנתונים לאורך עשר שנים מספקת תמונה ברורה למדי, המאפשרת ניתוח מצב ומגמות בשבטים השונים. בשיטה זו ניתן לקבל פרופיל מדויק יותר של הנעשה בכל שבט ושבט, מבחינת מצבו יחסית לשאר השבטים, בפרמטרים חברתיים-כלכליים. זאת, למרות ערכם המוגבל של נתונים אלה כעומדים בפני עצמם לצורך בחינת התקדמות מימוש רעיון הישראליות המשותפת.

המלצות לפעולה

הקשר בין האינדיקטורים שהרכבנו ובין ההתקדמות במימוש רעיון הישראליות המשותפת של הנשיא איננו ישיר. כאמור, כמו הנשיא, גם אנו מניחים כי צמצום הפערים הכלכליים הוא תנאי הכרחי ליצירת חברה שתאפשר הן אוטונומיה תרבותית והן סביבה של ערכים לאומיים משותפים עמם תוכל להזדהות האוכלוסיה כולה. אפיון תנאים אלה דורש מחקר נוסף שבמרכזו איתור הקשרים שבין המצב הכלכלי האישי והקהילתי-מקומי ובין רעיונות מופשטים יותר הכלולים בחזון. רעיונות מופשטים אלה דורשים גם הם ניסוח אופרציונלי שיאפשר מדידה שלהם. עריכת סקר

¹³ לגבי הבעייתיות שבמדידת השבט הדתי-לאומי, ראו דיונונו לעיל, בסעיף "בחירת הישובים לבדיקת האינדיקטורים".

עמדות דוגמת זה שבצענו בשנת 2016 בישובים הכלולים במסד הנתונים עשוי לאתר קשרים אלה,
עוצמתם וכיונם.

נספח א': רשימת הישובים שנבדקו ומאפייניהם

אשכול חברתי- כלכלי ¹⁵	אופי הרשות	תושבים ¹⁴	הישובים בחלוקה לשבטים
			שבט ערבי:
2	עיריה	52,500	אום אל פחם
3	עיריה	28,100	בקה אל גרביה
3	עיריה	75,700	נצרת
2	עיריה	62,400	רהט,
3	עיריה	40,000	שפרעם
			שבט חרדי:
2	עיריה	44,900	אלעד
1	עיריה	49,300	ביתר עילית
3	עיריה	182,800	בני ברק
1	עיריה	64,200	מודיעין עילית
2	מועצה מקומית	3,200	עמנואל
			שבט דתי- לאומי:
7	מועצה מקומית	8,300	אפרת
5	מועצה אזורית	¹⁶ 22,100	גוש עציון
4	מועצה מקומית	¹⁷ 7,100	קריית ארבע
6	מועצה מקומית	6,900	קרני שומרון
5	מועצה אזורית	¹⁸ 9,500	שדות נגב
			שבט חילוני:
5	עיריה	49,700	אילת
5	עיריה	203,600	באר שבע
7	עיריה	278,900	חיפה
5	עיריה	55,460	קריית אתא
5	עיריה	23,100	קריית שמונה

¹⁴ ראה, http://www.cbs.gov.il/reader/?MIval=cw_usr_view_SHTML&ID=807

¹⁵ ראה, <http://www.cbs.gov.il/www/publications/pw77.pdf>

¹⁶ ראה, http://www.cbs.gov.il/shnaton67/st02_22.pdf

¹⁷ ראה,

http://www.cbs.gov.il/reader//?MIval=%2Fpop_in_locs%2Fpop_in_locs_h.html&Name_h=%F7%F8%E9%E9%FA+%E0%F8%E1%F2

¹⁸ ראה, http://www.cbs.gov.il/shnaton67/st02_22.pdf

נספח ב': שיעור המועסקים בקבוצת גילאי עבודה בכל ישוב (באחוזים)¹⁹

2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	ישוב
										שבט ערבי:
65.4	63.6	60.4	60.3	56.9	55.4	55.8	52.2	51.1	52.3	אום אל פחם
75.96	74.62	69.93	-	-	69.63	69.81	67.93	61.69	63.6	בקה אל-גרביה
75.9	74.4	69	70.5	65.9	65.2	65.8	71.51	65.7	64.7	נצרת
62.9	62	59.1	58.1	52.6	51.6	51.5	58.1	51.1	50.3	רהט
71.6	69.5	68	65.7	62.9	62.5	62.2	62.1	54.7	54.9	שפרעם
										שבט חרדי:
75.3	73.2	70.6	70	70	67.4	66.7	62.3	51.8	55.8	אלעד
71.2	69.2	65.7	63.6	37.7	57.7	56.8	47.8	41.6	42.7	ביתר עילית
70.1	63.3	65.3	64.2	65.6	62.7	32.4	58.6	53.9	56.6	בני ברק
60.9	60.57	62.17	56.47	56.77	52.4	50.2	45.96	40.5	40.6	מודיעין עילית
76.2	75.29	73.83	69.67	67.77	68	68.61	46	47.14	43.2	עמנואל
										שבט דתי-לאומי:
98	96.9	94	92	91	90.7	92.4	75.6	71	75.1	אפרת
95	89.4	86.7	85	86	81.8	84	86.7	71.3	72.94	גוש עציון
95.8	93.6	86.7	82.2	73.2	74.33	33.8	72.8	65	68	קריית ארבע
94.8	94.5	90	90.6	88	87.9	89.7	82.4	100	79.38	קרני שומרון
90.66	90.98	87.12	87.88	83.7	84.8	86.37	90.53	80	86.1	שדות נגב
										שבט חילוני:
100	100	100	99.5	97.1	93.5	94.3	95.8	81.2	94.7	אילת
84.5	84	80.4	80.8	76.2	72	75	77	65.4	71.3	באר שבע
88	87.8	84.2	83.3	79.5	75.8	83	78.8	66.6	75.8	חיפה
89.1	87.7	85.2	84.4	80.6	79.7	80	79.8	66	76	קריית אתא
88.2	88	85.6	86.2	81	78	81.5	84.8	76.8	80.3	קריית שמונה
90.3	89.6	84	87	87.2	84	83.5	86.8	77	83.2	תל אביב

¹⁹ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, השנתון הסטטיסטי לישראל, שנתונים רלוונטיים.

נספח ג': השתתפות הממשלה בכלל הכנסות הרשות לתושב (בשקלים חדשים)²⁰

2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	ישוב
שבט ערבי:										
3556	3577	3632	3241	2852	2659	2418	2521	2461	1976	אום אל פחם
3112	2884	2548	2457	-	2459	2375	2953	2881	-	בקה אל-גרביה
2167	1973	1834	1843	1684	1612	625	0	1705	1808	נצרת
3147	2924	2765	2676	2332	2115	2003	2343	0	2367	רהט
2364	2330	2305	2285	2207	1996	515	2050	2089	1913	שפרעם
שבט חרדי:										
2168	1908	1924	1609	1636	1546	1369	1392	1349	1260	אלעד
1994	2286	2033	1824	1800	1701	1598	1506	1579	1617	ביתר עילית
2609	2569	2576	2511	2344	2369	2229	1972	1852	1838	בני ברק
2143	2014	2075	1028	1872	1702	1508	1526	1542	1491	מדיעין עילית
7265	6956	7595	7618	7543	7690	7977	6618	7105	6607	עמנואל
שבט דתי-לאומי:										
4771	4898	4825	4459	4290	3962	750	3146	2866	3207	אפרת
5319	5367	5079	4841	4598	4750	1221	4152	4021	4576	גוש עציון
6263	7060	5944	5443	5128	5473	-	4344	4389	4600	קריית ארבע
6043	5899	6056	5684	5009	5364	660	4609	4277	4359	קרני שומרון
7033	6560	6086	6041	5997	5609	6237	6437	7115	6374	שדות נגב
שבט חילוני:										
2957	2876	2936	2756	2480	2176	1940	2016	2080	1629	אילת
2165	2076	1961	1750	1539	1454	1401	1445	1478	1568	באר שבע
3272	3137	2961	2746	2570	2434	1681	2141	2036	2034	חיפה
2572	2451	2217	2148	1930	1842	502	1880	1915	1838	ק. אתא
3574	3635	3246	3148	3586	3580	3757	4524	3858	3866	ק. שמונה
1574	1519	1395	1286	1201	1175	2009	1136	1118	1178	תל אביב

²⁰ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, השנתון הסטטיסטי לישראל, שנתונים רלוונטיים.

ביבליוגרפיה

- בן-פורת, גיא, יוסי יונה ובשיר בשיר. 2017. מבוא: מדיניות ציבורית וחברות רב-תרבותיות. בתוך: בשיר, בשיר, גיא בן-פורת ויוסי יונה (עורכים), *מדיניות ציבורית ורב-תרבותיות*. ירושלים: הוצאת מכון ון ליר / הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 2017 א'. *השנתון הסטטיסטי לישראל 2016*. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. זמין ב- http://www.cbs.gov.il/reader/shnatonhnew_site.htm, נצפה: 2 יוני, 2017.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 2017 ב'. *תחזיות סטטיסטיות למערכת החינוך*. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. זמין ב- http://www.cbs.gov.il/reader/cw_usr_view_SHTML?ID=662, נצפה: 2 יוני, 2017.
- כהן, אדר. תשע"ה. *שנים יחדי: מורה דרך לחינוך יהודי דמוקרטי*. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה. זמין ב- <https://www.idi.org.il/two/index.html#p=1>, נצפה: 8 פברואר, 2017.
- מינץ, אלכס, חיים וייצמן, טומי שטיינר, אורי סלונים וחו אלשע. 2016. *תקווה ישראלית בסדר הישראלי החדש: מחזון למציאות: דוח לנשיא המדינה, הרצליה: המרכז הבינתחומי, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS)*. זמין ב- http://media.wix.com/ugd/6e9309_1b063fb61e3440f9adae8e9f0b77cab9.pdf, נצפה: 8 פברואר, 2017.
- סמוחה, סמי. 2007. רב-תרבותיות בחברה הישראלית. בתוך *זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני: מבט אנציקלופדי*, ירושלים: כתר, כרך רביעי, ע"ע 221-228.
- פורטנוי, חיים. 2007. *אפיון רמת הדתיות באוכלוסייה היהודית על פי זיקה למוסדות חינוך*. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. זמין ב- <http://www.cbs.gov.il/www/publications/tec19.pdf>, נצפה: 9 פברואר, 2017.
- רובינשטיין, אמנון. 2015. *שבטי מדינת ישראל: ביחד ולחוד, ליברליזם ורב-תרבותיות בישראל*, פארק תעשיות חמן, חבל מודיעין: כנרת, זמורה-ביתן, דביר – מוציאים לאור בע"מ.
- ריבלין, ראובן. 2015. *החרדי, החילוני, הדתי או הערבי- אינם יכולים להרגיש שציפור נפשם נמצאת בסכנה או תחת איום*. ירושלים: בית הנשיא. זמין ב- http://president.gov.il/ThePresident/Speeches/Pages/news_070615_01.aspx, נצפה: 10 פברואר, 2017.
- Brubaker, Rogers. 2001. The Return of Assimilation? Changing perspective on Immigration and its Sequels in France, Germany, and the United States. *Ethnic and Racial Studies*, 25(4): 531-548.
- Kymlicka, Will. 1995. *Multicultural Citizenship – A Liberal Theory of Minority Rights*. New York: Oxford University Press Inc. p. 30.
- Kymlicka, Will. 2012. *Multiculturalism: Success, Failure and the Future*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
- Meer, Nasar. and Tariq Modood. 2013. Diversity and Nationality in Five European Regimes, in Dina Kiwan (ed.), *Naturalization Policies, Education and Citizenship: Multicultural and Multination Societies, in International Perspective*, New York: Palgrave MacMillan. pp. 67-94.